

ROINEEN SAARIKYLÄT

Saarikylien kyläyhteisö sijaitsee Roineen saaristossa Kangasalan ja Pälkäneen kuntien rajalla. Suurin osa alueesta kuuluu Kangasalaan. Yhteisö käsittää seitsemän erillistä kylää ja siellä asuu nykyisin ympärivuotisesti noin 130 henkeä, mutta kesäaikana ja varsinkin lomakautena väestön määrä moninkertaistuu rantojen ja saarien täyttyessä kesänviettäjistä. Saaristoalueeseen kuuluu erään laskelman mukaan noin 100 saarta tai isohkoa luotoa. Luonnon yleisnäkymään sisältyy reheviä pienmaisemia salmineen ja lahtineen, mutta myös Roineen laajoja selkävesiä. Lännessä järven takana erottuu Kuohenmaan havumetsäinen ranta, jonka kivikkoon tuulinen järven selkä tavan takaa nostaa korkeita pärskeitään. Idässä puolestaan järven ja saariston rajaa Keisarinharjun, Vehoniemenharjun ja Syrjäharjun yhtenäinen harjujono. Kyläyhteisön sijainti sisämaajärven keskellä antaa sille omaperäisyyttä ja ainutkertaisen muista ympäristöyhteisöistä poikkeavan historian. Lisäksi alueen sijainti muinaisella maakuntarajalla ja pitäjänrajalla sekä kristinuskon leviämisen eräällä taitekohdalla liittävät sen keskiaikaiseen historiaan kuvioita, joita on syytä pyrkiä selvittämään. Tässä työssä runsaan tutkimusaineiston lisäksi perimätieto ja paikallistuntemus ovat olleet hyödyllisiä lisä. Oheinen artikkeli perustuu Tampereen Seudun Sukututkimuseuran tilaisuudessa pitämäni esitelmään. Aiheessa on osaksi menty niin lähelle kyläyhteisöä, että sen avautuminen saattaa tuottaa vaikeuksia. Tekstin jakaminen moniin tiiviisiin ja pelkistettyihin kappaleisiin sekä käänteinen kronologinen järjestys ovat keinoja, joilla luettavuutta on pyritty edistämään.

Topi Honkonen sävelsi aikanaan iskelmän ”Roineen rannalla” ja sen sanoituksesta löytyy määritelmä Saarikylistä: ”Saarien kylät”. Samanlaiseen määritelmään päättyy myös Kangasalan Historia III:n kirjoittaja Olavi Anttila. Äs-

kettäin ilmestyneessä Raine Raition Kesäpäivä Kangasalla -kuvateoksessa todetaan, että ”Saarikylät on nimensä mukaisesti usean eri kylän alueelle sijoittuva saariyhdyskunta”. Määritelmät ovat sinänsä hyviä kunhan muistetaan, etteivät kaikki Roineen saaret - lähellä sijaitsevatkaan ja asututkaan - kuulu Saarikyliin ja että Saarikylät on nykyisin myös aluekokonaisuutta kuvaava nimi. Saarikylät-nimi on aikanaan kyläasutuksen myötä syntynyt yleisnimenä ”saarikylät”. Nimi on monikossa, koska se sisältää monta kylää, monta pääasiassa itsenäisesti kehittyntä ”saarikylää”. Yksikkömuodossa ei nimeä tiedetä minkään kylän kohdalla koskaan käytetyn eli jo syntyessään nimi on ollut monikkomuodossa.

Suunnilleen samaa aluetta, jota Saarikylät nykyisin tarkoittaa, kutsuttiin aikaisemmin *Salokunnaksi*. Tämä vanha nimi kertoo ”saloista” eli metsäisistä saarista. Nimen kunta-osa lienee myöhäinen laina vatjankielen kunt- tai eestinkielen kund- sanasta, joka tarkoittaa aluetta tai piiriä. Kunta-liitteisiä paikannimiä ei Suomessa tavata vielä keskiajalla, joten sinne saakka ei Salokunta- (tai Salokunnan jakokunta-) nimikään palaudu. Tästä voi samalla päätellä, että täälläkin keskiaikaiset kylien nimet ovat todennäköisesti aluenimiä vanhempia.

Salokunta säilyi paikannimenä aina 1800-luvun lopulle saakka. Se esiintyy asiakirjoissa vielä vuonna 1893, jolloin Kangasalan itäiselle alueelle perustettiin sen nimen ”varhaisempi” kansakoulu. ”Saarikylät” oli tuolloin vielä yleisnimi. Mutta juuri kansakoululaitoksen kehittymiseen ja muuhunkin valistustoimintaan liittyi myös nimen vaihtuminen 1900-luvun alussa.

Salokunta-nimi oli saanut kylälaisten keskuudessa merkittävästi rasitteita. Se oli aikojen kuluessa samaistunut takapajuisuuteen ja sitä saattoivat ulkopuoliset käyttää melkeinpä pilkkanimenä. Tästä on säilynyt muistitiedossa esimerkki varhaiselta 1800-luvulta. Tuolloin Salokunnassa eli saarikylissä ei vielä ollut siltoja, vaan isännät säilyttivät rattaitaan mantereen puolella Veho-

niemen Matilassa sijainneissa liitereissä ja matkaan lähtiessään valjastivat hevosensa siellä uittettuaan ne sinne ensin salmien poikki. Kun rattaita säilytettiin etäällä taloista, eivät ne tulleet siinä määrin huolletuiksi kuin muualla kotipihoissa. Lisäksi rintamailla luultavasti siirryttiin varhemmin rauta-akselisiin rattaisiin kuin täällä, missä rattailia ei paljon käyttöäkään ollut. Niinpä kerrotaan, että täkäläisten markkinakärret tunnettiin jo kaukaa niiden kitinästä: ”Saalookunnasta, Saalookunnasta”. Monille tällainen ivailu oli synkeää kuunneltavaa.

Sillat rakennettiin Matilan- ja Uitinsalmiin vuosina 1862-63. Tuolloin saarikyläläiset pääsivät kulkemisen suhteen samanveroiseen asemaan mantereella asuvien kanssa. Sillat yhdistivät saariston kylä entistä enemmän muutoinkin. Kärvelyliikenne kasvoi ja kevytliikenne väheni. Kuitenkin veneliikenne kylärannoista ja talvitiekulku säilyivät aina 1950-luvulle saakka vilkkaina ja vasta tuolloin lähes sata vuotta siltojen rakentamisen jälkeen autoliikenteen kasvu ja sen vaatiman tien talviauraus käänsivät kulkemisen kokonaan kylätielle. Tuolloin tie yhä selvemmin toi Saarikyliä yhteisön merkittävämmäksi ja tunnetummaksi ”kohteeksi” kuin erilliset kylät, joiden tunnettavuus ja merkityskin ovat vastaavasti vähentyneet. Onpa syntynyt jo pelkoa siitä, että yksittäisten kylien identiteetti on kokonaan syrjäytymässä voimakkaan aluekäsitteen tieltä.

Salokunnasta Saarikyläksi

Salokunta nimi esiintyy kuten edellä todetaan virallisesti viimeisen kerran vuosisadan lopun koulu-uudistuksen yhteydessä - ja koulu-uudistukseen liittyy myös Saarikylät-nimen muuttuminen erisnimeksi ja alueen valtanimeksi. Vuonna 1898 annettiin koulupiiriasetus, jonka tarkoituksena oli saada kansakoulu jokaiselle kulmakunnalle. Sen mukaisesti suoritettiin Kangasallakin piirijako 1903 ja perustettiin koulu myös saarikyliin seuraavana vuonna. Koulupiiri sai virallisen nimensä vuonna 1911, mutta asiakirjoista on nähtävissä, että sitä alunalkaen kutsuttiin Saarikyliä piiriksi. Samoin vuonna 1905 perustettu nuorisoseura otti nimeensä Saarikylätmuodon. Salokunta-nimeä ei enää hyväksytty nimeksi alueen sivistystä edustaneille toimille.

”Saarikylät” syrjäytti Salokunta-nimen siis vuosisadan taitteessa. Vielä kerran nimistä kuitenkin ”väännettiin peistä”. Kangasalan Sanomat -lehti

perustettiin loppuvuodesta 1919. Lehden syntyminen otettiin kaikkialla innostuneesti vastaan. Saarikylissä keskeisen panoksen lehden levikin laajenemiseen antoi opettaja Suomala, joka myös vastasi monesta ajankohtaisesta artikkelista lehden sivuilla vuosikymmenten ajan. Kun lehti oli saatu aikaan, haluttiin siihen merkittäviä artikkeleita myös Kangasalan syrjäkulmilta. Niinpä heti vuoden 1920 alussa lehden yleisölle tarkoitettuun osastoon ilmestyi nimimerkillä kirjoitettu juttu, jossa tuotiin esille ajatus Saarikyliä koulupiiriin nimen muututtamisesta Salokunnan koulupiiriksi. Perusteena oli jälkimmäisen nimen historiallinen tausta. Kun ainakaan lehden palstoilla kukaan ei ajatusta vastustanut, kansakoulun johtokunta teki nimenmuutoksesta aloitteen kunnanvaltuustolle. Valtuusto puolestaan hyväksyi aloitteen ja se näytti siten toteutuvan. -Vaan ei sentään! Joukko Saarikyliä isäntiä havahtui tapahtuman edessä. He valittivat päätöksestä maaherralle, koska Salokunta-nimi ”oli muodostunut heille vastenmieliseksi”. Ja vaikka siitä ei vielä ollutkaan hyötyä tämän hylättyä valituksen, jatkoivat isännät valitsemallaan tiellä ja valittivat edelleen korkeimpaan hallinto-oikeuteen.

Vasta korkeimmassa hallinto-oikeudessa havaittiin, että ”valtuuston päätös merkitsi koulupiiriasetuksen mukaisen päätöksen muuttamista”, eikä ollut tapahtunut säädetyssä järjestyksessä. Niinpä asia palautettiin takaisin maaherralle, joka nyt asiaa uudelleen käsitellessään hyväksyi isäntien valituksen, mikä merkitsi valtuuston päätöksen koulupiiriin nimen muuttamisesta kumoutumista. Tähän asia jäi, eikä siihen sen koommin palattu - ja niin sai koulupiiri ja samalla koko alue pitää nimensä Saarikylät. Valitusprosessin aikana nimimerkkikirjoittelu jatkui Kangasalan Sanomissa, mutta vain yksipuoleisena. Isännät, valituksen tekijät, jotka aikanaan olivat olleet muuttamassa paikkakunnan nimeä Saarikyläksi, eivät lehden palstoilla kirjoittaneet. Episodin loppukaaneettina todettakoon, että Kangasalan Historia III näyttää asiasta kertoessaan käyttäneen pääasiallisena lähteenään mainittuja yleisönosastokirjoituksia ja ehkä kunnan pöytäkirjakokoelmaa sekä niiden perusteella saaneen kokonaan päinvastaisen ja väärän kuvan nimiasian herättämistä tunnoista Saarikylissä - eli kysymyksessä on käypä esimerkki siitä, kuinka hämäävää yksipuolinen julkisuus voi tosiasioiden suhteen olla.

Vaikka Saarikyliä nykyisestä *alueesta* ei täysin yksiselitteistä karttaa voikaan piirtää, on sille esitettävissä eräitä hahmottamista helpottavia

kriteereitä: Se rajautuu suunnilleen Saarikylien-
tien vaikutusalueeseen ja postiosoitteistoon, joka
puolestaan on varsin lähellä vanhan koulupiirin
aluetta. Näin Saarikyliin voidaan laskea mukaan
mm. kaikkien yksittäisten saarikylien kotipalstat
ja ainakin pääosa niiden saarista, mutta myös saa-
ristoon sijoittuvat Joutsiniemen talon Korkeisen
saari sekä osa Vääksyn Ihonsaaresta ja Pälkäneen
Mälkilän Vähäsaaresta, jotka selvästi ovat suun-
tautuneet ja samaistuneet Saarikyliin. Sen sijaan
Kuohenmaa, josta merkittävä osa on perinteisesti
kuulunut ja isossajaossa jaettu Saarikylien rekis-
terikylille ja -taloille, on runsaassa sadassa vuo-
dessa kehittynyt omaksi kokonaan vanhoista
taustakylistä erilliseksi asutusyhteisöksi eikä sitä
miltään osin lueta kuuluvaksi Saarikyliin.

Saarien kylät

Saarikylissä on yhteensä seitsemän kylää. Ne
ovat pääosin perinteisillä tavoilla saarille kehitty-
neitä, omaavat siellä tonttinsa, kotipeltonsa ja -
metsänsä ja ovat kaikki myös maakirjaan jo 1540-
luvulla merkittyjä. Vain *Hykönsalolla* on koti-
palstoja myös mantereen puolella. Itsenäisiä ky-
liä Saarikylissä on jo mainitun Hykönsalon eli
Hykkölän lisäksi, joka samalla on oma saarensa,
isolla saarella Pälkäneeseen kuuluva *Lovensalo*
sekä Kangasalan puoleiset *Apajapohja* eli Apa-
janpohja, *Raronsalo* eli Laarula, *Tarkeela* ja
Haavisto sekä omana saarenaan ilman siltayhte-
ytystä *Vänninsalo*. Vänninsalo ja Raronsalo ovat
olleet jakokuntayhteydessä (omistusyhteydessä)
Kangasalan Tiihalalan kylään ja Hykönsalo Veho-
niemeen ja Varalaan. Lisäksi Tarkeela ja Haa-
visto olivat vielä isossajaossa keskenään jako-
kuntayhteydessä. Sen sijaan Apajapohjan ja Lo-
vensalon kuulumisesta johonkin jakokuntaan ei
ole säilynyt historiallisia tietoja. Poikkeuksena
todettakoon, että kaikki saarikylät kuuluivat isos-
sajaossa *Salokunnan suurjakokuntaan*, joka jakoi
laajan Roineen länsipuoleisen Kuohenmaan yh-
teismetsät. Jakokuntaan kuuluivat lisäksi Tiija-
lan, Vehoniemen ja Varalan emokylät.

Seurakunnan pienjaotusten ja 1400-luvun alussa
syntyneen neljänneskuntajaon perusteella on
päättävissä, että Hykönsalo kuten myös Apaja-
pohja sekä Tarkeela-Haavisto ovat saaneet nau-
tintansa ja myös asutuksensa Vehoniemen ja Päl-
käneen suunnalta, kun sen sijaan Vänninsalo ja
Raronsalo ovat olleet Tiihalalan etupiiriä. Samaa

osoittaa myös vuoden 1510 rajankäynti, jossa Tiia-
halaan, Vänninsalon ja Raronsalon raja käytiin
Vehoniemeä, Apajapohjaa ja Oinonkiven raja-
merkissä Pälkänettä vastaan. Pälkäneen puolei-
sen Lovensalon historiallinen tausta on siinä mää-
rin hämärä, että sen lähtökohdista on mahdotonta
antaa mitään perin luotettavaa arviota.

Hykönsaloon kuuluu keskiajan peruna kolme
taloa: *Heikkilä*, *Mattila* ja *Jaakkola*. Kylän asutus
näyttää olevan Saarikylien vanhinta ja tästä on
perimämuistikin osannut kertoa: "Kun saloja
asuttiin, sai Hykönsalo asukkaansa ensimmäise-
nä". Hykönsalolle löytyy nimi yhteyksiä Pälkä-
neeltä kuten Hykiän puro (nyk. Kostianvirta) ja
Hykön niitty sekä Myttälässä 1560 mainittu ta-
lokas Lauri Hycky, mikä kertoo seutujen varhai-
sesta ja läheisestä yhteyksistä. Kylän maisemalli-
sesta erikoisuutena on paitsi runsaat järvinäkymät
etenkin siihen 1800-luvun järvenlaskuissa kiinni-
kuivuneet saaret *Savennenä* ja *Puittamo*, joiden
välimaastossa Heikkilän maalla nykyisin on ala-
vaa viljelyspelttoa. Varhaisimmassa isossajaossa
se vielä oli suoksi ja kaislikoksi merkittyä vesi-
aluetta, jota kutsuttiin nimellä *Puittasuo*. Nimi
kertoo muinaisista suon ylityspaikoista, joita kul-
kukelpoisuuden säilyttämiseksi aikanaan täytyi
ahkerasti "puittaa".

Apajapohjaan kuului keskiajan jäljiltä neljä
taloa: *Pere* eli *Perhe*, *Anttila* kahdena talona, jot-
ka myöhemmin yhdistyivät ja *Tuhola*. 1800-luvun
lopulla Valkeakoski-yhtiö osti Peren tilan, mutta
myi sen kotipalstat 1911 jälleen yksityiselle Kot-
tila-nimiseksi rekisteritilaksi lohkoktavaksi.
Apajapohjan Tuhola on tämän nimestä johdettu-
jen lukuisten Tuholoitten ja Tuuholoitten kuten
myös Ruoveden Tuuhoskylän alkuperäisin lähtö-
kohta, sillä täällä se esiintyy ajallisesti ensimmäi-
senä (Matti Tuuhoi is. 1540-61) ja talo on epäile-
mättä keskiajalta peräisin.

Kylän nimi on syntyisin kalastustermistä. Ky-
läkeskuksen kärkialue on pelkkää kalliota, jonka
taakse kylän kantatalo eli Pere oli sijoittanut tont-
tinsa. Rantakallion luiska on ollut erinomainen
nuotan rantaanvetopaikka etenkin aikaan, jolloin
veden pinta oli useita metrejä nykyistä korkeam-
malla. Kylän nimi on syntynyt nuotanvetopaikan
mukaan. Nimen nykymuoto on lyhentynyt to-
dennäköisesti käsitteestä "*apajan pohjan*
(*purkupaikka tms*)", mikä taas voidaan johtaa var-
sinaisen kalastusajan (eli vähän ennen tai jälkeen
v 1000 jKr) käsitteen sisällöstä: "nuotan peru-
koissa olevan saaliin *purkupaikka*". Apaja on
tällöin=nuotta ja pohja=perukka. Alkuperäisen

muodon on puhekieli lyhentänyt eli jättänyt ”purkupaikan” tms.vastaavan termin pois. Vrt. ”Jyrkän notkon noro”= **Jyrkännotko**. Kylän ensimmäinen tunnettu asukas on Antti Apajapohja, joka löytyy lautamiesten joukosta 1466.

Raronsalo on keskiaikaiselta taloluvultaan Saarikylien suurin kylä, mikä osoittaa myös sen vanhuutta. Ensimmäisistä maakirjoista löytyy viisi taloa eli (1600-luvun loppuun mennessä nimettyinä) *Äijälä, kaksi Anttilaa, Nuuttila ja Nikkilä eli Nisula*. Näistä Nikkilä siirtyi Valkeakoski-yhtiön omistukseen vuosisadan vaihteessa, mutta kotitiluksista muodostui perustat kahdelle uudelle rekisteritalolle, *Heikkilälle ja Uudelletalolle*. Äijälän veronmaksajaksi on 1540-luvulla merkitty *Olavi Raru*, mikä yhdessä kylännimen kanssa johtaa nimen jäljille. Raronsalon nautinta ja asutus ovat mitä ilmeisimmin peräisin Kangasalan muinaisesta Liuksialan kylästä, jossa ennen sen muodostamista Kustaa Vaasan karjatilaksi ja voudinkartanoksi 1556 sijaitsi mm. Rarun eli Raron talo. Taloilla on myös paitsi suku- myös etunimiyhteys: Liuksialan Olavi Raro 1427 tuomiokirjasta tavattuna ja edellä mainittu Äijälän isäntä 1540-52.

Kylän rinnakkaisnimi Laarula (kartoilla myös Laarola) on ilmeisesti äänteellinen muutos eli dissimilaatio nimestä Raarula tai Raarola. Nimi Raarola esiintyy jo Liuksialassa. Saarikylissä se on kääntynyt suuhun sopivampaan muotoon Laarula, jota puhekielessä lähes yksinomaan yhäkin käytetään. Kehitystä auttoi varmaan Raarola- tai Raaronsalo -nimiin (väärin perustein) yhdistetty ajatus niiden alkuperän liittymisestä raato-sanaan.

Vänninsalon keskiajalta periytyvä taloluku on neljä: *Yrjölä, Vänni(lä) ja Laaso(la)* kahtena talona. Näistä taloista on nykyisin jäljellä *Uusi-Yrjölä*, joka on muodostettu Yrjölän tilasta ja johon lähes kaikki Vännin entiset maat on liitetty. Toisena alkuperäisistä taloista on jäljellä Laaso, tosin alkuperäisestä kolmeksi jaettuna. Vännikin on säilynyt erään pientilan nimenä. Kylän talojen nimistä Vänni edustanee germaanista alkuperää olevaa nimitystä. Laason ensimmäinen maakirjasta löytyvä veronmaksaja on puolestaan nimeltään Tysk. Mutta Laaso-nimikin esiintyy ensi kerran samassa maakirjassa 1540. Tähän taloon on näin ollen yhdistettävissä myöhemmät Laaso- tai Laasola -nimet ylempänä Satakunnan entisillä eräalueilla. Kun ainakin läheisestä Tarkeelan kylästä Tynskälän talosta 1550-luvulta löytyy Tynis (Dynis) niminen eränkävijä ja Tiihalassa Roiheen luoteisrannalla on useita eränkävijäin ja

kauppaankin liittyviä nimiä, on pääteltävissä, että nimet ovat yhteydessä mahdollisesti merkittäväänkin turkiskauppaan näillä seuduilla.

Vänninsalo on ainoa Saarikylien kylä, johon ei ole tieyhteyttä mantereelta. Tämä on ollut keskeisenä tekijänä sille, että kylä nykyisin on ympärivuotisesti lähes autio, vain yhden asukasperheen varassa. Perinteinen viljelijäväestö on saarelta poistunut. Vänninsalon vanhasta maalaisidyllistä kertoo se, että kylä aikanaan merkittiin sisäasiainministeriön kokoamaan valtakunnallisesti merkittävien kulttuurihistoriallisten ympäristöjen luetteloon, johon Kangasalta lisäksi kuuluu vain kolme muuta kohdetta.

Saaren eristyneisyys ja osin karu luonto kasvativat vanhan kansan keskuuteen hyviä myyttisten tarinoiden ja nimien keksijöitä. Tarinoita on josain määrin on saatu tallennettua jälkipolvillekin ja niistä kertovia nimiä kartoille.

Tarkeelan kylän ensimmäiset maakirjatalot olivat (myöhemmin nimettyinä) *Konila (aluksi kahtena talona), Kinnari ja Tynskä(lä)*, josta 1770 irtaantui *Maunu(la)*-niminen puolikas omaksi tilakseen. Talot näyttävät syntyneen saman suvun omistuksista, sillä jokaisessa talossa esiintyy jo maakirjan alkuvaiheissa kylännimeä tai sen toisintoa käyttänyt talokas. Kuten todettu kylä oli isossajaossa jakokuntayhteydessä Haaviston yksinäistalon kanssa, joten niillä oli yhteinen omistustausta ainakin kotimetsien osalta, vaikka Haaviston tontti sijainniltaan onkin etäällä Tarkeelasta. Edellä todettiin myös, että erämiesluettelosta 1550-luvulta on löydetty ”Tynis Tarkeelan Tynskälästä”. Nimi on germaanista lainaa ja mahdollisesti kertoo muinaisesta turkiskaupasta seudulla. Yhteydessä siihen voisi olla myös Kinnarin talokas Lauri Pekanpojalla, jonka ammattinimikkeenä esiintyy ”skinnare” eli nahkuri tai turkiskauppias 1585-1610.

Kylä oli aikanaan niin tiheästi rakennettu, että sen saattoi kattoja pitkin juosta ympäri ja laidasta laitaan. Niinpä, kun Konilan talon riihi 1901 syttyi palamaan ja tuuli kävi kylään päin, paloivat kyläkeskuksen rakennukset jotain yksittäistä rakennusta lukuunottamatta kaikki. Vuosien 1902 ja 03 aikana kylä rakennettiin uudelleen - ja edelleen varsin tiheäksi.

Haaviston kylän muodostaa samanniminen *yksinäistalo*, jonka syntytaivan ymmärtämistä vaikeuttaa sen myöhäinen jakokuntayhteys Tarkeelan kylään. Kuitenkin jo maakirjassa 1540 talo esiintyy samannimisenä kylänä. Talo on aikanaan perustettu jo käytössä olleelle Haavisto-nimiselle

mäelle, sillä tiedetään, että talonnimien lähtökohdan ollessa luonnosta yms. johtunut nimi, on paikannimi yleensä taloa vanhempi. Samalla tapaa ajatellen voidaan myös Apajapohjan nimeä pitää kylää ja sen kantataloa vanhempana. Haavistosta löytyy pitäjän ainoa nykypäivään säilynyt tuulimylly joka yhdessä avaran saaristonäkymän kanssa muodostaa yhden paikkakunnan merkittävimmistä maisemakokonaisuuksista

Haaviston kylään liittyy voimakas Viia-kantainen nimistö: Järvessä on Viianlahti, lahden rantamilla Viianperä ja lopulta Viianmäki, joka osoittautuu vanhaksi tonttimaaksi. Nimi on eri puolilla Suomea esiintyessään useimmiten selitetty ruotsalaista alkuperää olevaksi ja tavallisesti ruotsalaisesta rekryttisotilaasta periytyneeksi (Svea, svia). Kun suomalaiset Ruotsin puolesta taistelllessaan olivat kuluttaneet sotilaskelpoisen miesaineensa melkein loppuun, tuotiin kylien rasitukseksi niihin mm. ruotsalaisia täydennyksiä. Useimmiten nämä sulautuivat paikalliseen väestöön, mutta jättivät jälkiä nimistöön. Viia lienee siis alunperin sotilastorppa, joka on saattanut syntyä jo ennen varsinaista ruotujakolaitosta. Viianlahdella Haaviston ja Apajapohjan kylänrajalla sijaitsee iso siirtolohkare Piiliäiskivi. Se on muhkean ulkomuotonsa ja poikkeuksellisen nimensä vuoksi synnyttänyt useita jättiläistarinoita. Eräs nimitoimiston kokoelmiin kerätty tarina kertoo alkumuodossaan "sotamiehistä" Viia ja Piili, jotka heittelivät toisiaan kivillä. Taistelun päätteeksi Piili heitti kiven keskelle lahtea kylien väliseksi rajamerkiksi. Tämä tarina näyttäisi osaltaan olevan muistuma Viia-nimen sotilastalustasta.

Toisena erikoisuutena tulee vuoden 1828 henkirjassa esiin "*Riihenkiuas*" Haaviston torppana ja sama torppanimi esiintyy *Alasen Haaviston* torppana myöhemmin samalla vuosisadalla. Haavisto näyttää tarvinneen Viian torpan maita perheikäyttöön, tiluksiksi lohkomattomaan Alaseen Haavistoon. Sen sijalle syntyi kylien risteykseen uusi torppa, joka vuodelta 1510 periytyvän rajamerkin mukaan oli nimetty Riihenkiuukaaksi. Torppa sijaitsi Apajapohjan sotilastilusten yhteydessä kylien risteyksessä. Varsinainen torpparakennus Apajapohjan ruodulla oli kyläkeskuksessa, mutta sotilaan maat tällä alueella. Kylät, jotka kukin muodostivat oman ruotunsa, ovat nähtävästi tehneet yhteistyötä sotilasrasituksen hoitamisessa. Sen jälkeen, kun Viian torppa oli otettu Haaviston perheikäyttöön, esiintyy Riihenkiuas-torpassa ruotuköyhä itsellinen *Pietari*

Juhonpoika, joka oli syntynyt 1799 ja kuoli todennäköisesti torpassaan 1866.

Kylien ruotusotilasaluetta kutsutaan nykyisin Pietarinmaaksi ja on nimi perimätiedon mukaan Pietari-nimisestä sotilaasta peräisin. Edellä mainittu Pietari Juhonpoika on epäilemättä antanutkin paikalle nimensä, mutta oliko hän enää - ruotujakoisen armeijan jo hävittyä -, ruotusotilas tai sellaisen jälkeläinen, on selvittämättä. On nimittäin mahdollista, että perimätieto Pietarin sotilastaustasta onkin syntynyt alueen vanhasta käyttö-tarkoituksesta "sotilaanmaasta" eikä päinvastoin. Isonjaon täydennyksessä Tarkeela-Haaviston jakokunnassa Riihenkiuas-torppa eli Pietarinmaa jaettiin Tarkeelan kylälle. Tällöin tavallaan Haaviston Viia-nimisenä perustettu ruotusotilastorppa päätyi Pietarinmaana Tarkeelan alueelle. Kaikki yhteiset sotilastilukset kylien risteyksessä jaettiin kylille ja niiden taloille pääasiassa 1870-luvulla. Nykyinen *Viian tila* on lohkottu Haaviston talosta itsenäiseksi tilaksi vasta 1940-luvulla.

Lovensalo on Saarikyliä ainoa Pälkäneen puoleinen kylä. Sen taloja esiintyy jo ensimmäisissä Hämeen puolella laadituissa maakirjoissa 1539 alkaen, mutta varmaa tietoa nykyisen kylän todellisesta alkuperäisestä talokannasta ei niistä saa. Jo varhain verotusluetteloissa esiintyvät *Tossa*, *Möykölä* ja *Rantala*, joista viimeksi mainittu kuitenkin häviää asiakirjoista pian ja näyttää sulautuneen Möykölään. Asiakirjoissa Möykölä esiintyy Moijkula-muodossa tri Seppo Suvannon mukaan jo 1539 ja Tossa 1570 Antti Olavinpojan yhteydessä. Tossa jakaantui 1799 nykyisiksi Yli- ja Ali-Tossaksi. Alkuperäiset talot esiintyvät 1500-luvun maakirjassa yksinäistaloina ja jokainen tavallaan omaksi kyläkseen merkittyinä. Isojako suoritettiin täällä myöhään eli rintamaiden osalta 1840-luvulla. Sen jälkeen vuosisadan lopulta alkaen Ali-Tossa ja Möykölä ovat olleet yhdysviljelyksessä. Nähtävästi 1700-luvulle palautuu kylän vanhoista kantataloista kertova hokema: "Tossa on Tossa ja Möykölä näkyy".

Suomen asutuksen yleisluettelossa Möykölän ensinimenä esiintyy 1539 Moijkula, 1544 "Moikkoila" sekä sittemmin "Möykkälä" ja sukunimi "Möycä". Nimet johtavat ajattelemaan taustaverbejä "mökätä" ja mahdollisesti "moikaa". Nimi on muotoutunut 1500-luvun puolenvälin tietämillä eikä ole lainkaan mahdollista, etteikö se olisi aikansa verottajan (ehkä suutuspäissään tai piloillaan) antama. Kuriositeettina voi todeta, että "tossa" saattaisi olla laina vanhasta ruotsista, mutta voinee se olla muinais-

suomalainenkin nimi. Siitä, että Tossa ja Möykölä ovat alun alkaen vain yhden lähteen lisänimiä, näyttäisi kertovan ns. Älvsborgin lunnaiden hopeaveroluettelo vuodelta 1571, jossa talot esiintyvät nimillä Salo ja Ranta.

Olavi Olavinpoika, Tossan isäntä, omisti erämaita 1550-luvulla Laukaan Kuhansalmella ja Rautalammin Vahvalahdella. Hänen poikansa Tuomas Olavinpoika maksoi niistä kalaveroa 1557-59. Viimeistään 1560 mennessä ne kuitenkin oli menetetty ulkopuolisille uudisasukkaille.

Varsinainen Lovensalo lienee saanut nimensä Olavi Lowiss'in mukaan, joka kangasalalaisten miesten joukossa esiintyy ns. Davidin kapinan sovintokirjassa 1439. Viljo Nissilä on lyydialaisen Sandalanjärven alueelta löytänyt sanan "lovistsanabajad", joka merkitsee kalastajanapajaa ja sana "lovests" kalastajaa. Hans Hanssonin noin vuodelta 1650 olevalle Ylä-Satakunnan kartalle tämän kylän nimeksi on merkitty *Lowissalo* (Lowessalo?), joten nimiyhteys Olavi Lowiss'in näyttää selvältä. Etunimen toistuvuus liittää toisaalta Tossan ensimmäiseen verotusasiakirjoista löytyvän isännän Olavi Olavinpojan mainittuun Olavi Lowissiin. Nimi on genetiivissä sittemmin muuttunut Loven-alkuiseen muotoon. Tälle puolestaan nimitoimiston arkistoista löytyy sydän-Hämeestä muutama rinnakkaispaikannimi, jotka pääosin on sijoitettavissa vesistöihin. Niitä ovat mm. Lovennenä Pälkäneen Ruotsinkylässä, Lovensaari Vanajavedessa, Lovenkäski Sääksmäen Saarioispuolella ja Lovenapaja Sysmässä.

Korkeisen saari ja Ihonsaari

Saarikylien kyläyhteisön alueeseen sisältyy kaksi saariston muista osista poikevan historian omaavaa isoa saarta, *Joutsiniemen* talon Korkeisen eli *Korkehisen* saari ja *Vääksyn* kylän Ihonsaari. Molemmat ovat 1500-luvulla olleet Kangasalan Vääksyn kartanon saaria, mutta niillä on silti myös toisistaan eroavat taustakertomukset. Erikoista on, että kummankin saaren etäisin tunnettu omistaja löytyy Pirkkalasta. Varhaisimpana Ihonsaaren omistajana tunnetaan nimittäin 1418-60 Ylä-Satakunnan kihlakunnantuomarina toiminut Pentti Lyytikänpoika (Diekn), jolta saari siirtyi ensin perintönä ja lopulta kaupan kautta ja päättyi 1526 Vääksyn kartanon omistuksiin Jöns Westgöten aikana. Korkeinen näyttää puolestaan olleen Erik Akselinpoika Kurjen hallussa, jonka

Brita-tytär avioitui kihlakunnantuomari Jeppe Volmarinpojan (Jakob Folmarsson) kanssa. Viimeksimainitulla saari oli vuodesta 1505 vuoteen 1508, jolloin se siirtyi Vääksyn omistukseen. Vääksyn kartanosta erotettiin Joutsiniemen räls-sitorppa 1500-luvun lopulla omaksi tilakseen ja tämän kaupan yhteydessä Korkeisen saari siirtyi Joutsiniemelle.

Korkeisen historiaa voidaan seurata siis ainakin vuoteen 1505 ja kihlakunnantuomari Jeppe Volmarinpoikaan saakka. - Mutta mahdollisesti kauemmaksikin ajassa taaksepäin nimittäin eräin kääntein Nokian kartanoon ja sen kautta Viikin tilan yhteyteen ja jopa ruotsalaisen Odygd-suvun omistuksiin saakka.

Ei ole tietoa, missä tilanteessa nämä kaksi saarta aikanaan olivat siirtyneet Vehoniemen ja kokunnalta Pirkkalan talojen omistuksiin. Korkeitten virkojen haltijoilla oli omat keinonsa tiluksiansa laajentamiseksi. Yksi esimerkki ajalta, jona saarien siirtyminen pirkkalaisomistuksiin suunnilleen näyttää tapahtuneen, on ns. Davidin kapinan lunnaat 1439, jossa talonpojat luovuttivat korvauksina mm. saaria Viikin kartanolle. Toisaalta virkamiehet ovat voineet saada maaomistuksia korvauksina maksamattomista sakoista. Ja tietysti muunkinlainen tavanomaisempi saanto on ollut mahdollista. Jakokunta menetti tuolloin joka tapauksessa kaksi suurinta ja liikenneyhteyksienkin puolesta parasta saartaan, joille ei asutusta vielä ollut ehtinyt kehittyä. Myöhemmin Vääksyn ja Joutsiniemen omistuksissa ollessaan saarille syntyi torppa-asutusta, Ihonsaarelta sellainen tunnetaan 1600-luvulta ja Korkeiseltakin jo 1730-luvulta. Pääosa Korkeisen saaresta lohkottiin sittemmin itsenäiseksi *Niinisalo*-nimiseksi tilaksi vuonna 1910 ja Ihonsaari päättyi Vehoniemen Hallilan, osin Saarikylien Hykönsalon omistuksiin. Rekisteritiluksina ne edelleen kuuluvat Joutsiniemeen ja Vääksyyn.

Kuohenmaan yhteismetsät ja Oinonreitti

Kaikki saarikylät kuuluivat 1800-luvun alun isosajaossa Roineen länsirannan yhteistä Kuohenmaata jakaneeseen *Salokunnan suurjakokuntaan*. Lisäksi siihen kuuluivat Tiihalalan, Vehoniemen ja Varalan kylät. Jaossa Varalan Raukolan ja Lovensalon talojen omistusoikeus yhteismaahan asetettiin kyseenalaiseksi, sillä niillä tiedettiin erämaita olleen Hämeen puolella. Asian ratkaisi

kuitenkin maanjako-oikeus, jonka päätöksen mukaan kaikki edellä mainitut kylät ja niiden talot pääsivät jakamaan tätä yhteistä takamaata. Jo ennen isoajakoa Kuohenmaa oli "sarkoina" eli siellä oli jonkinlainen jako olemassa. Se ei kuitenkaan vaikuttanut ainakaan karjan yhteislaiduntamiseen.

Takamaa kuului jakokunnan kylille ja ne käyttivät sitä hyväkseen kuten yleensä tapana oli. Siellä kaskettiin, lehdestettiin, irroitettiin tuohtia ja laidunnettiin karjaa. Lisäksi Kuohenmaassa oli mainiot luhtaniityt, joilta heinät kerättiin talvikauden ruokintaa varten. Kulkeminen Kuohenmaahan Roineen yli ei talviaikaan ole tuottanut vaikeuksia, sen sijaan kesäaikainen kulkeminen ja nimenomaan eläinten kuljetus sitäkin enemmän. Jo nimessään Kuohenmaa kantaa muistoa tästä järven yli kulkemisesta ja sen ongelmista, sillä laaja takamaan ranta Roineen länsipuolella oli tuulille sopiva, kivikkoinen ja pärskivä. Soutajat nimesivät tämän "maan" rantakuohun mukaan käyttäen kantasanana kuohu-sanan vanhaa synonyymia "kuohi".

Kuohenmaan laitumille lehmät tuotiin järven takaa tavallisimmin kylänrannoista lähtien usean talonkin karja kerrallaan. Se onnistui, kun käytettiin suuria erikoisrakenteisia veneitä ja toisinaan kirkkoveneitä ja vielä tuulten varalta kuljetusveneeseen sidottiin toinen vene, "piittäpaatti", jolla aallokon voimaa voitiin vaihtaa itse kuljetusveneessä. Hevoset uitettiin saariston salmien kautta ja lopulta suojaisasta Oinonlahdesta järven yli Kuohenmaan puoleisten saarien suojassa ja niiden rantautumismahdollisuuksia hyväksi käyttäen Kuohenmaan Uitinkalliolle. Juuri tämän kulkureitin takia mainittu Oinonlahti oli perin tärkeä takamaan omistaneen jakokunnan kylille. Lahdessa sijaitsee sopivasti mukava siirtolohkare, *Oinonkivi*, joka asiakirjoista tunnetaan vuodesta 1510 alkaen, mutta on varmaan jo varhemmin keskiajalla toiminut rajakivenä. Sen avulla on rannan käyttö voitu jakaa saarikylien kaikille omistus- ja asutustaustoille eli Tiihalan jakokunnan Raronsalolle, Apajapohjalle ja sen taustalla olevalle Vehoniemen jakokunnalle sekä kolmantena Pälkäneen Lovensalon taloille. Rannan kohdalla ja sen suuntaisena sijaitsee pitkäkö mäki, jonka nimi on Hangastonmäki. Nimen mukaan voidaan päätellä, että mäessä on aikanaan sijainnut kaksi hangasaitaa, jotka ovat osoittaneet edellä mainittujen omistajakakuntien rajojen suunnat lahden rannasta sisämaahan päin.

Roineen suurimman saaren nimikysymys

Saarikylien ja samalla Roineen suurimman saaren nimikysymys on edelleen lopullista vastausta vailla. Eräillä kartoille se on nimetty Raronsaloksi, joka samalla on yhden saarella sijaitsevan kylän nimi. Nimi tulee asiakirjoissa esille mm. 1860-luvun taitteessa, kun saarikylien siltojen rakentamista suunniteltiin. Uitinsalmen sillasta puhuttaessa käytetään nimeä "Raronsalon" saari. Samoissa asiakirjoissa esiintyy kuitenkin myös Apajapohjan nimi ison saaren nimenä (Apaanpohjan saari). Saari on ollut liian iso, että se yleensä olisi käyttökielellä nimeä tarvinnut saatikka siihen vakiintunut. Talojen ja kylien nimet olivat tärkeitä, samoin Salokunta ja "saarikylät" alue- ja yhteisöniminä. Asian voisi kuitata sillä, että saaren nimi on keksitty asiakirjoihin mainitun siltatoimituksen yhteydessä. Kun nimi "Raronsalon saari" kuitenkin jo niitä ennen 1852 esiintyy Tarkeela-Haaviston isonjaon täydennystä varten laaditulla kartalla, on sen oltava vanhempi. Juontaako nimi juurensa peräti saaren nautinta-aikaan, jää avoimeksi. Seppo Suvanto teoksessaan Knaapista populiin kertoo muinaisen Liuksialan kylän Raron talon varakkuudesta esittäen esimerkkinä mm. sen, että tämä iso saari on ollut suvun nautintoja. Siihen hänen mukaansa viittaa myös saaren keskeisen rajapisteen nimi vuodelta 1510 "Raronkiuas". Tässä hän kuitenkin on erehtynyt, mikä käy selville seuraavasta.

Todettakoon aluksi, että rajapisteen nimi esiintyy Tiihalan, Vänninsalon ja Raronsalon rajariidassa tunnetun Tiihalan ympärysrajojen käynnin yhteydessä 1510. Asiakirja Kansallisarkistossa on vanha ja kulunut, niinpä nimen lukeminen siltä ei ole tahtonut onnistua. Kaarlo Ignatius esittää sen oikein vuonna 1945 ilmestyneessä kirjassaan Tietoja Kangasalan pitäjistä, jossa hän siteeraa kihlakunnan tuomari Jaakko Folmarinpojan mainittua tuomiota koskevaa avointa kirjettä mm.: "...athskilnedhe them emillan at dij förb:te Byiar ligge innan thesse efterschrifwe Råår sãm är först Swdhenhauta som ligger emillan Wehoiniemi och Tihala så alt in till ginast till *Rihenkiuwas* och Oinoinkiwi hwilke förb:te twå Råår ligge emillan apaipohia och rarunsalo..." Suvanto on merkinnyt rajapisteen nimen Pälkäneen Historiaan 1972 (s. 185) muodossa Raronkiuas ja sijoittanut sen samassa kirjassa (s. 136-137) olevalle kartalle Tarkeelan ja Haaviston peltotilusten risteykseen. Kaksi vuotta myöhemmin tri Väinö Suomaa Kan-

gasalan Joulu -lehdessä (todennäköisesti tuntien em. Suvannon tekstin), on käyttänyt rajapisteestä eri yhteyksissä nimityksiä: Raron Kiuwas, Riihen Kiuas, Rarenkivi, Piiliänkivi sekä vielä Räveskivi. Joululehdessä olevaan karttaan hän on rajamerkin sijoittanut Viianlahden Piiliäiskiveen. Molemmat tutkijat ovat päättelleet rajapisteen sijainnin väärin. Sen oikea sijainti on nykyisessäkin Raronsalon, Apajapohjan ja Tarkeelan kylien risteyksessä, jossa isonjaon asiakirjoista Apajapohjan puolelta löytyy ”Riihenkiukaan peltomaa” ja Haaviston puolelta 1800-luvun alussa ”Riihenkiukaan torppa”, mikä isonjaon täydennyksessä Pietarinmaa-nimisenä siirtyi Tarkeelan omistuksiin. Rajamerkiksi oli vuonna 1510 valittu ilmeisesti paikalla ollut metsäriihi.

Vuoden 1510 rajankäynnin jäljiltä tilanne oli alueella jäänyt epäselväksi. Vehoniemen harjumaastossa sijainneen Sudenhaudan ja Riihenkiukaan välille jäi monta epäselvää kohtaa kuten Raronsalon ja Tarkeelan kylien välinen raja, samoin omistukset tai hallinnat saaristossa. Ne selvitetiin vasta isossajaossa 300 vuotta mainitun rajankäynnin jälkeen. Epämääräiseksi jäänyttä rajaa ymmärtääkseen mainitut tutkijat ovat sijoittaneet rajapisteen kartalla väärin ja näyttää myös siltä, että tulkittaessa rajamerkin nimeä on tukea haettu viereisestä Raronsalon kylän nimestä.

Saarikylien siltojen rakentaminen

Ennen saarikylien siltojen valmistumista säilyttivät kyläläiset kärryjään mantereella, jonne matkaan lähdetessä hevoset oli uitettava salmien poikki ja vasta siellä päästiin kärrykyytiin. Lopulta tämä koettiin niin hankalaksi ja ehkä muiten silmissä myös naurettavan takapajuiseksi kulkemiseksi, että talokkaissa syntyi ajatus siltojen rakentamisesta saarien välille.

Ensi kertaa sillat Matilansalmeen ja Uitinsalmeen on rakennettu 1862-63. Ei ole enää tarkkaan tiedossa, miten asia sai alkunsa 1850-luvulla. Kirjoihin on merkitty - asian ollessa ensi kerran 18.11.1859 kylien talollisille järjestetyssä tilaisuudessa esillä -, että kulku mantereelle ylityspaikkojen kautta oli aikaa vievää ja sisälsi turhan paljon ”seikkailuja”. Siltojen rakentaminen merkitsi kuitenkin suuria talkoita. Puutavaraa kului eikä jokaisessa talossa ollut riittävästi työvoimaakaan siltatöihin. Niinpä asiasta kehkeytyi erimielisyyttä, joka johti asian puimiseen käräjillä.

Asian tiimoilla kokoonnuttiin sittemmin näissä merkeissä neljä kertaa. Sovintoratkaisua haettiin erityisessä tarkastuksessa, jossa kunkin kylän velvollisuudet tienteen ja kunnossapitoon ratkaistiin. Ratkaisun kaikki saarikylien talokkaat saattoivat hyväksyä ja puumerkillään allekirjoittaa.

Sovitteluratkaisussa päädyttiin siltoja kevyempään malliin, lossin tai lautasillan rakentamiseen. Oikeus hyväksyi tämän ratkaisun velvoittaen samalla kunkin asianomistajan henkilökohtaisen sakon uhalla vuoteen 1863 kesäkuun 30 päivään mennessä täyttämään velvollisuutensa.

Ylityspaikkojen rakentaminen tapahtui kuitenkin toisella tavalla kuin oli sovittu ja oikeus päätänyt. Ne tehtiin lossien sijasta varsinaisiksi silloiksi, jotka olivat kokonaan puuta. Tähän ratkaisuun on nähtävästi päädytty saarikyläläisten itsensä keskinäisellä ratkaisulla. Jokaista talokasta painoi oikeuden määräämä sakon uhka. Se on saattanut vaikuttaa sovun löytymiseen oikeuden päätöksestä poikkeavaan ja samalla parempaan lopputulokseen päädyttyä. Todettakoon, ettei sen enempää valtio kuin (kirkkoherra-)kuntakaan avustanut hanketta, vaan se oli kokonaan talollisten oman toimen varassa.

Sillat pidettiin yhteisesti kunnossa. Niiden eniten kuluvat osat, palkit, oli jaettu kunkin talon kunnossapidettäväksi ja sitä varten merkitty ao. talojen puumerkeillä. Sillat olivat alusta alkaen niin tärkeitä kyläläisille, että sanottiin jopa saarikyläläisten ”kaikista muista asioista olevan erimielisiä, vaan ei siltojen kunnossapidosta”. Puusia siltoja pidettiin kunnossa ja niitä käytettiin aina 1930-luvulle saakka, jolloin siltoja ryhdyttiin ”lyhentämään” kivipenkereillä. Työ jatkui vielä sotien jälkeen. 50-luvulle tultaessa silloissa oli yksi ajorata ja Matilan sillassa kaksi sekä pitkässä Uitinsalmen sillassa kolme virtausaukkoa. Vuosikymmenen lopulla alkoi tiellä säännöllinen linja-autoliikenne, jolloin Uitinsalmen sillan rakennelmia vahvistettiin täyttämällä sen kolmas virtaama-aukko. TVH:n ylläpidettäväksi sillat siirtyivät paikallistieratkaisussa 1963. Nykyiset sorapenkereet ja kaksikaistaiset rumpusillat tielaitos rakensi 1994-95.

Sivistys- ja virkistystoiminta: kansakoululaitos sekä nuorisoseura

Kansakoululaitosta edelsi myös Saarikylissä kirkon opetustoimi. Sen merkittävä muoto kierto-koulu pääsi alulle 1892 ja toimi aina vuoteen

1928 saakka, jolloin kansakoulun supistettu koulu korvasi sen. Kangasalan kirkonkylään saatiin kansakoulut tytöille ja pojille 1870-luvulla, mutta laitosta laajennettiin vasta 20 vuotta sen jälkeen. Tuolloin Haviseva ja Salokunnan seutu saivat koulunsa. Koulupiiriasetus 1898 toi mukanaan ns. kulmakuntakoulut, jollainen Saarikylien piiriinkin perustettiin 1904. Koulu toimi aluksi vuokratiloissa, mutta sai oman tontin ja koulurakennuksen 1912 Haaviston kauniilta ja lavealta niemeltä. Opettajaksi oli alunalkaan valittu Elo Suomala Messukylästä ja hän toimikin koulun opettajana lopulta yhteensä 45 vuotta. Oppivelvollisuuden toteuduttua Saarikylien koulu muuttui supistetuksi kouluksi ja vuonna 1935 alkoi myös jatko-opetus. Alakoulu saatiin vasta 1949, kun uusi opettajapariskunta saapui koululle.

Etenkin 1950-luvulla alkanut maaltapako johti koululasten vähentymiseen paikkakunnalta, mikä vuoksi Saarikylienkin kansakoulu monen muun lailla lakkautettiin. Täällä se tapahtui vuonna 1964. Sittenmin muutamien väli vuosien jälkeen vanhasta koulusta on kehittynyt paikkakunnalle kulttuuri- ja kylätoimikunnan toimintakeskus, jossa toimii mm. Salokunta-yhtymän kesätori ja siellä pidetään vuosittain taide- ja tekstiilinäyttelyitä. Koulu on erilaisissa tilaisuuksissaan muodostunut myös kohtauspaikaksi monille niille, joiden juuret ovat Saarikylissä, mutta joilta kiinnekohta seutuun on muutoin jo kadonnut.

Lähes samaan aikaan kansakoulun kanssa perustettiin Saarikyliin nuorisoseura vuonna 1905. Sille oli tavallaan tilaus olemassa, sillä se antoi sivistyksellistäkin kompensatiota niille ikäpolville, joita kansakoululaitos ei enää palvellut. Nuorisoseura harrasti alun alkaen raittiusaatetta, taisteli aikansa nurkkatanssitapaa vastaan, perusti kuoron ja antoi kyvykkäille esiintyjille moninaisia toimintamahdollisuuksia. Vuosisadan alkukymmeninä opettaja Suomala johti myös nuorisoseuraa. Sen toiminnan vireyksyys on sittemmin vaihdellut vuosikymmenien aikana suuresti. Välillä se oli lähes toimimaton, mutta saattoi jälleen yht'äkkiä saada tarmoa jäsenistönsä. Näin tapahtui esimerkiksi vuonna 1934, jolloin seura osti Kangasalan Liuksialasta entisen työväentalon ja rakensi sen hirsistä nykyisen seurantalonsa Kumpulän. Talon johdosta seuran toiminta vilkastui, mutta varsinaisen kukoistuksen se ja vuonna 1944 perustettu Kangasalan VPK:n Saarikylien osasto saivat aikaan vasta sotien jälkeen, jolloin kylillä ja etenkin seurantalolla järjestettiin rientoja ja tapahtumia ennenkokemattomaan tahtiin.

Sota-aikoina syntynyt yhteishenki ja kasaantunut toimintatarve kannattelivat toimintoja pitkälle 1950-luvulle saakka, kunnes liikkumismahdollisuuksien lisääntyminen myös Saarikylissä siirsi nuorison etäämmäksi suuriin huvittelukeskuksiin. Seuratoiminta nukahti parin vuosikymmenen ajaksi.

Muinaisuus

Mannerjään sulamisvaiheen jälkeen Roine kuten seudun muutkin isot järvet kuroutui omaksi järvekseen noin 5800 eKr. Kangasalan ja Pälkäneen harjujonon pohjoispuoliset vedet alkoivat tuolloin juosta Sarsankosken kautta Roineeseen ja siitä virta jatkui ns. Kaukajärven uomaa pitkin Pyhäjärveen ja edelleen Nokianuomaan. Myös Mallasvesi, joka oli jäänyt Roineen tasoon laski samaa reittiä. Noin 4000 - 3000 eKr kuitenkin vesille avautui uusi laskusuunta, kun Apianvuolle avautui Vanajaveteen nykyisen Valkeakosken kohdalla. Ilmiö johtui mannerjään sulamisen jälkeisestä maan kohoamisesta ja kallistumisesta. Roineen ja Mallasveden kohdalla tapahtui siis sama virtaaman kääntyminen, mikä tunnetaan monesta muustakin paikasta esimerkkinä vaikka Näsijärven virtauksen suuntautuminen Tammerkoskeen ja Pyhäjärveen.

Vuonna 1604 Pälkänevedessä ja Längelmävedessä tapahtuneen luonnonmullistuksen aikainen vedenkorkeus Roineessa oli 85,5 m merenpinnasta. 1819-21 Apian perkauksen jälkeen se oli 84,5 m ja vuonna 1866 suoritettujen Valkeakosken kanavatöiden jäljiltä vedenkorkeus on nykyisin 84 m.

Voidaan kuitenkin päätellä, ettei järven pinta vuoteen 1604 mennessä ollut alentunut tasaisesti, vaan on kauan sitten ollut alempana ja välillä ylempänäkin kuin 85,5 m:ssä. Noin vuodelta 1000 eKr tunnetaan Apajapohjan Viianperästä muinaisranta, jonka vedenraja on nykyistä Roineen pintaa noin 0,5 m ja vuoden 1604 pintaa noin 1,5 m alempana. Viianlahdella sijaitsee toisaalta siirtokivilohkare, jonka korkeus on noin 87 m merenpinnasta. Kiven nimestä Piilläiskivi ("piilevä kivi") voi päätellä, että joskus ennen vuotta 1604 veden pinta on ollut mainitun kiven korkeudessa eli ainakin 87 m:ssä, siis edellä mainittua vuoden 1100 eKr muinaisrantaa noin neljä metriä ylempänä. Tämän suuruinen vedenkorkeus soveltuu suunnilleen alueella yleisesti tavatta-

van rantaterassin korkeuteen, kun otetaan huomioon, että muinainen vesijättömaa on monin paikoin alentunut maanpinnan luonnollisten muutosilmiöiden johdosta. Mistä veden nousu on aikanaan johtunut, ei ole tarkkaan selvitetty. Mahdollisesti se on ollut seurausta kylmästä ja sateisesta ajanjaksosta jonka on todettu alkaneen noin vuoden 1100 eKr jälkeen.

Ensimmäiset ihmiset lienevät liikkuneet jo perääntyvän mannerjään reunamilla heti maan alkajessa kohota pintaan. Varsinainen kulkureitti avautui kaakosta päin harjujonojen nousun myötä. Roineen saarilta on liikkumisen ja jopa asutuksenkin merkkejä tavattu ns. myöhemmältä kivilaudelta, mutta varhaisin löytö on jo esikeraamiselta ajalta eli noin vuodelta 3000 eKr, johon on ajoitettu teräkatkelma Hykönsalosta. Vasarakirveskulttuurin ajalta noin 1800-1600 eKr on löytö Apajapohjan Tuholan maalta. Myöhempiä löytöjä on jo runsaasti. Varma asuinpaikka tuolta ajalta tunnetaan Roineen pohjoiskolkan läheisyydestä Sarsasta. Lisäksi Pirkanmaan kiinteät muinaisjäännökset -luettelo on merkitty kivikautisia asuinpaikkoja Saarikylien Hykönsalosta sekä Apajapohjasta.

Merkittävin löytöpaikka on Viianlahden perukka Apajapohjan alueella. Siellä sijaitsee noin vuoteen 1100 eKr ajoitettu kalastusranta. Yksittäisinä löytöinä sieltä on rudan oton yhteydessä 1920 ja 1935 tavattu mm. haapio tai ruuhi, nahkapohjainen suksi sekä verkonjäänteitä. Niihin kuului erittäin harvinaisia verkon painokiviä, joissa katajaiseen vanteeseen sisäpuolelle on ollut sidottuna kivi koivun tuohisuikeilla. Painokiven rakenteella on pyritty siihen, ettei kivi sekaantuisi itse verkkoon. Näitä kiviä on Apajapohjan lisäksi löydetty Suomesta ainoastaan Löytänästä, Ruotsista Piitimestä ja Uralilta Shigirjärven alueelta. Vielä tällä vuosisadalla, luultavasti nykyisinkin, tyyppi esiintyy luoteisintiaaneilla. Esineet ovat löytöasentonsa perusteella arvioiden lojuneet kuivalla maalla tai rantaviivassa ja on tämä silloinen järvenranta sijainnut nykyisen Roineen pinnan alapuolella. Muutama em. painokivistä on saatu talteen Kansallismuseon kokoelmiin.

Rautakaudella Roineen saaristossa on liikuttu entistä enemmän ja tähän aikaan ajoittuu myös nykyasutuksen synty seudulla. Tiihalalan runsaslöytöinen kalmisto on Roineen pohjoisrannalla. Hykönsalosta on löydetty merovinkiaikaiseksi ajoitettu yksinäishaudan paikka, joka sieltä talteen saatujen esineiden perusteella on arveltu talonpoikaissotilaan haudaksi. Lisäksi tutkimattomia

ja siten myös ajoittamattomia röykkiöitä on kaksi Raronsalon kylän alueella ja kaksi myös Vänninsalon kylän alueella.

Hallinnollinen kehitys

Asutus, sikäli kuin se ei ollut enää peräisin vanhasta kivikautisesta asutuksesta, saapui Kokemäenjoki-laakson suunnasta Pirkkalaan ja Kangasalle viimeistään 400-luvulla jKr. Se saavutti aikanaan Längelmäveden-Roineen linjan Kangasalan Tiihalassa. Kuitenkin nähtävästi ainakin Pälkäneen keskeiset kylät ja Sääksmäki saivat asukkaansa kohta perään ja Vanajan seudulle asutus ulottui myös hyvinkin jo rautakaudella. Asutus eteni hyppäyksittäin ja edestakaisin liikkein. Jokseenkin samalla tavoin kristinusko valtasi alaa toisen vuosituhannen alussa. Suvanto on tutkimuksissaan päätellyt, että Kirvun linnavuori Kangasalan ja Pälkäneen rajamailla olisi yksi varhaisajan asutusalueen keskuspaikoista, johon mm. Vehoniemi, Heponiemi, Epaala ja Onkkaala tukeutuivat.

1100-luvulle saavuttaessa oli jo olemassa vanhoja kansan omia yhteistoinintajärjestelmiä kuten maakunta- ja muinaispitäjälaitos ja niiden käräjät, joilla yhteisesti ratkaistiin alueiden asioita. Luultavasti jopa 1000-luvulle palautuu ikivanha ruotsalaislaina satakuntalaitos (hundhered, hundare) Suomessa, vaikka se vasta vuonna 1331 mainitaan asiakirjoissa ensi kerran ja tuolloin se oli muodostunut linnalääniksi eli kruununhallinnon alueeksi Turun linnanpäällikön alaisuudessa.

Kokemäenjoen varren ja myöhemmin asutun Hämeen asukkaiden intressien suuntautuessa eri tahoille erosivat ne toisistaan myös maakuntina. Satakunnan ja Hämeen raja näyttää kulkeneen tuolloin Tiihalalan ja Vehoniemen (jakokuntien) välillä, joskaan ei mitenkään tarkasti määritellynä. Muinainen rajapiste Suvannon mukaan mahdollisesti sijaitsi Sarsassa johtaen siitä Lempäälän-Vesilahden ja Sääksmäen suuntaan Pyöränkoskelle päin. Pirkkala oli oma muinaispitäjänsä käsittäen myös Kangasalan alueen silloin, kun tällä nimellä ei vielä tarkoitettu sen paremmin kirkkopitäjää kuin muutakaan virallisuontoista aluetta, vaan oli ainoastaan epämääräinen ja pienialainen ”kankaan eli *kulkupaikan* alapuolella oleva alue” (Gängesala), Muinais-Pirkkalaa vastassa idässä oli Pälkäneen muinaispitäjä, jos sel-

lainen on ollut olemassa, tai Sääksmäen muinais-pitäjä. Pirkkalan ja Pälkäneen (Sääksmäen) rajalinja on käsitettävä samaksi kuin maakuntarajakin. Kangasalan kirkkopitäjä perustettiin 1300-luvun loppupuolella, jolloin se erkani Pirkkalasta ja sen itäinen raja asettui maakunta- ja muinais-pitäjien rajalle.

Selittämättä on edelleen, miksi Kangasalan pitäjä on juuri "Kangasala" eikä "Liuksiala", johon ensimmäinen kirkko 1300-luvulla rakennettiin, ja joka sen perusteella olisi ollut uuden kirkkopitäjän keskuspaikka. Ainoastaan voi olettaa, että "Kangasala" jo pitkään oli ollut niin vakiintunut nimi, että se oli selkeästi muodostunut kaukana-kin tunnetuksi kiintopisteeksi tällä seudulla. Tästä seuraa kysymys, miksi sitten kirkkoa ei rakennettu Kangasalle, jolla tuolloin tarkoitettiin lähinnä Herttualan kylän seutua? Tähän taas suunnilleen ainoa vastaus on, että Liuksialassa on sijainnut pakanuuden aikainen uhrilehto, jonka seurakunta sai haltuunsa kirkonpaikaksi. Moni kirkko Suomessa on pystytetty vanhaan uhrilehtoon. Vasta ehkä 1600-luvulla - tarkasta ajankohdasta on jonkin verran erimielisyyttä tutkijoiden kesken - Kangasalan kirkko siirrettiin Herttualan kylään lähelle sitä paikkaa, missä kirkko nykyisin sijaitsee.

1300-luvulla syntyneen Kangasalan kirkkopitäjän rajalla Sääksmäen kirkkopitäjää (ja sen Pälkäneen kappelia) vastaan näyttää olleen Tiihalalan kylä, joka kuului Kangasalaan. Vehoniemi ja sen vaikutuspiiriin kuuluneet muut kylät olivat vielä Sääksmäen kirkkopitäjän puolella. Tilanne ei kuitenkaan pysynyt pitkään samana. Suvanto on teoksissaan esittänyt vakuuttavan teorian, jonka mukaan, kun kirkko oli 1300-luvun lopulla rakennettu Liuksialaan ja Kangasalan kirkkopitäjä samalla itsenäistynyt, ryhtyivät myös (pälkäneläiset) Heponiemen ja Vehoniemen jakokuntien kylät käyttämään järvilinjan takaa tätä kirkkoa, koska lähin kirkko toisella suunnalla oli etäällä Sääksmäellä. Siten he tulivat liittyneiksi Kangasalan kirkkopitäjään. Ainakaan Kangasalan seurakunnan mahtava Rötter-kirkkoherra ei muutokselle esteitä asettanut, sillä hän laajensi muutoinkin verotuloaluettaan itään. Pälkäne oli tuolloin vielä Sääksmäen kappeli, mutta mainitaan 1409 Kangasalan kappelina, josta kirkkoherra Rötter sai nauttia kymmenykset tekemättä kappelille mitään palveluksia. Rötterin siirryttyä uuteen virkaan Turkuun, pääsi myös Pälkäne rasitteestaan ja rakensi ensimmäisen (puu)kirkkonsa noin 1412-20 sekä itsenäistyi samalla omaksi

kirkkopitäjäkseen. Kangasalan ja Pälkäneen seurakuntien raja jäi kappelirajalle kulkien harjun Halkivahan rajakivestä Vehoniemen jakokuntarajaa pitkin saarikylien Oinonkiveen. Raja muotoutui syntyvien kylien tilusten mukaan. Vehoniemen vaikutuspiiri määräsi, että Apajapohja ja Hykönsalo sekä Varala tulivat kuulumaan Kangasalan seurakuntaan. Lovensalossa ei liene vielä tuolloin ollut asutusta eikä siten kymmenyksikään kirkolle maksettavaksi. Sitä ei ehkä erikseen käsitetty mihinkään alueeseen kuuluvaksi ennen Lowiss-suvun saapumista alueelle.

Emer.prof. Viljo Rasila kertoo Pirkkanmaan historia -kirjassa (1993) saman seudun *maallisten* rajojen kehityksestä, että linnaläänien aikaan Kokemäenkartanon läänin raja kulki pohjoisessa vedenjakajaseutuja pitkin, mutta työntyi sitten sydänhämäläiselle alueelle Längelmäen ja Kuhmoisten väliin. Tässä poikettiin vedenjakajalta ja raja sen jälkeen kulki varsin erikoisesti Längelmäeltä Valkeakoskelle saakka. Hänen mukaansa Pälkäneen kohdalla ei varsinaista rajalinjaa voi vetää lainkaan, mihin on syynä ollut se, että Pälkänevesi vielä tuolloin laski Kangasalan kautta Roineeseen ja asutushistoriallisista syistä eräät Pälkäneen kylät kuuluivat samanaikaisesti Pälkäneen seurakuntaan, mutta Kangasalan hallintopitäjään.

Hallinnollisten rajojen kulun Vehoniemenharjun (=Vehoniemen jakokunnan omistama osa harjusta) ja Syrjänharjun rajakivestä Halkivahasta etelään määräitti kuitenkin - ei läänin- tai kihlakunnanraja - vaan paikallinen hallintopitäjien neljänneskuntaraja, jolla tosin oli myös kruunun verotustehtäviä ja jakoakin käytiin tietysti linnaläänien viranomaisten kanssa yhteistyössä. Varsinaiset valtion hallintorajat asettuivatkin hallintopitäjien määrittämien kyläkokonaisuuksien mukaan. Kun Kangasalan hallintopitäjää koottiin noin vuoden 1400 seutuvilla, sitä verontasausyistä laajennettiin itään ohi Vehoniemen jakokunnan ja saarikylien mukaan asettuineen seurakuntarajankin. Niinpä Kangasalan hallintopitäjään tuli kuulumaan ns. Ruokolan neljännes mukanaan saarikyliä sivuvaava Mälkilän kylä. Seurakuntaraja ei kuitenkaan liikahtanut mihinkään. *Yhteinen piste* kirkolliselle ja maallisille rajoille oli mainittu Halkivahan kivi. Mutta mikä oli siitä lounaaseen Mälkilän ja saarikylien seuraava yhteinen kohtauspiste 1400-luvun alkupuolen rajankäynneissä? Oliko se jo tuolloin jotenkin käsitetty raja Apajapohjan ja Lovensalon välillä - vai vasta Oinonkivi saarikylien eteläreunassa?

Kysymys liittyy Lovensalon asemaan keskiajalla. Oliko se Pälkänettä ja Hämettä vai Kangasala ja Satakuntaa. Tutkijat, jotka asiaa ovat tarkastelleet, ovat kaikki järjestään *takautuvasti* laa- timissaan kartoissa sijoittaneet Lovensalon sekä seurakunnallisesti että hallinnollisesti Pälkäneeseen eli näiltä kartoilta katsottaessa toinen kohtaamispaikka on *Haahdenkallio* tai jokin muu Apajapohjan ja Lovensalon rajaksi ymmärretty kohta, josta rajaston on katsottu kulkevan kuten nykyisinkin saaren yli Oinonkiveen.

Lovensalolla oli uuden ajan alussa tai alkupuolella runsaasti yhteyksiä Pälkäneeseen ja 1600-luvun Kulsialaan eli Hämeen linnalääniin ja Sääksmäen kihlakuntaan. Näistä mainittakoon kuuluminen Pälkäneen kirkkopitäjään ja hallintopitäjään, osuudet hämäläisistä erämaista sekä myöhemmistä vielä sotilasruotuyhteydet. Samaa lääniin Kangasalan kanssa Lovensalon kylä (talot) tuli kuulumaan vasta lääninrajamuutoksessa 1775, mutta tämäkin muutos tapahtui niin päin, että Kangasala muiden joukossa liittyi Hämeen lääniin, jossa Lovensalo jo oli. Toisaalta kylää koskevat kaikkein varhaisimmat tiedot liittyvät sen Kangasalaan. Tällaisia ovat Turun tuomio- kirkon Mustasta kirjasta löytyvä merkintä, jossa Olavi Lowiss esiintyy Kangasalan (hallintopitäjän) miesten joukossa Davidin kapinan takuumiehenä 1439 ja se tosiasia, että Lovensalon talot lopulta erimielisyyksien jälkeen 1800-luvulla hyväksyttiin osakkaiksi keskiajalta periytyneeseen Kuohenmaan yhteismaata jakaneeseen muutoin Kangasalan puoleisia kyliä sisältäneeseen Salokunnan suurjakokuntaan. Onko Lovensalo joskus luettu Kangasalaan kuuluvaksi jää näiden ristiriitaisten tietojen pohjalta avoimeksi.

Vasta vuonna 1510 Lovensalo lopulta "astuu kartalle", sillä tuolloin käydyin Tiihalalan ym. kylien ympärysrajojen käynnissä mainitaan Oinonkivi yhtenä rajamerkinä. Kivessä kohtaavat sekä Raronsalon kylän että Apajapohjan kylän rajat, mutta myös Pälkäneen raja. Pälkäneen puolella tällä kohtaa ei voi olla mikään muu kylä kuin Lovensalo (sen Tossaksi myöhemmin nimetty talo), joka tuolloin jo varmasti oli olemassa. Mutta on eri asia, oliko se olemassa jo sata vuotta aiemmin, jonne aikaisemmin mainitut jälkikäteen laaditut kartat viittaavat.

Läänien ym. maallisen hallinnon rajat kulkivat edellä kerrotulla tavalla seurakuntarajasta erillään satojen vuosien ajan kunnes ne vuonna 1775 siirrettiin Mälkilän takaa saarikylien yli Tammerkoskeen. Hallintopitäjien ja neljänneskuntien merkitys oli kadonnut. Sen sijaan seurakuntaraja eli kirkkopitäjien raja pysyi edelleen harjun Halkiva- ha (- Haahdenkallio) - Oinonkivi linjalla. Haahdenkallio ("Hahdencallio") mainitaan ensi kerran vuonna 1600 suoritetussa Apajapohjan ja Tossan välisessä rajantarkistuksessa, mutta on varsin mahdollista, että se on paljon vanhempi rajapaikka.

Seurakuntaraja muuttui sittemmin entistä tärkeämmäksi. Hallintopitäjien pitäjänkokousten aiemmin käsittelemät asiat siirtyivät kirkonkokouksille, joita pidettiin kirkkoherran johdolla. Seurakuntajaon mukaan määräytyi pääosin myös myöhempi kuntajaotus. Niinpä Kangasalan ja Pälkäneen kuntien raja saarikylissäkin asettui ikivanhalle seurakuntarajalle ja siinä se on yhä edelleen. ■